

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО ЯК ІНДИКАТОР ДЕМОГРАФІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

В умовах трансформаційних змін економічної та демографічної науки, переходу до глибокого аналізу сутності та причинно-наслідкових змін перебігу демопроектів постає проблема визначення таких ключових індикаторів демографічного розвитку, які дали б змогу оцінити його комплексно. Рівень соціального сирітства є важливим ключовим стратегічним показником трансформації сімейних цінностей та відносин, державної сімейної політики, загальної демоситуації. Наявність у суспільстві дітей, які залишилися без піклування своїх батьків, досить складна проблема, котра потребує комплексного вивчення та подальшої протидії.

Однак подолання наявної демографічної кризи і досягнення сталого розвитку, нормалізація відтворення населення є тривалим і складним процесом. Сьогодні мова йде, навіть, не стільки про подолання депопуляції, скільки про підвищення якості життя населення, зокрема дітей як важливої соціальної групи, збереження та відтворення їх життєвого і трудового інтелектуально-творчого потенціалу.

Соціальне сирітство було притаманне практично в усі часи, проте такого загрозливого для країни рівня набувало завжди у кризовий, перехідний період (як-то, пострадянський). Так, вагомими причинами даної ситуації можна вважати: погіршення життєвого рівня населення, особливо сімей з дітьми; маргіналізація значної частини громадян, яка просто не змогла пристосуватися до ринкової економіки; поширення асоціальних явищ; погіршення загального стану здоров'я людей тощо. Проте, як ми бачимо, всі ці фактори є прямими, а скільки ще є опосередкованих: незадовільна екологічна ситуація, відсутність ефективної житлової політики, низький рівень підтримки молодих сімей, зuboжіння села тощо.

Сьогодні найбільш вагомою причиною соціального сирітства є криза сімейних відносин, пов'язана зі структурною перебудовою пріоритетів, мотиваційного механізму людей постіндустріального суспільства, а на додаток до неї неефективна та несистематична сімейна політика, яка також знаходиться у трансформаційному стані.

М.С. Астojанц зазначає, що особлива роль в узгодженні соціальної реальності належить мові. Науковець аналізує дискурси про сиріт і сирітство саме у кризові етапи ХХ–поч. ХХІ ст. Її висновки наведені у таблиці 1. Досить стійким виявилось ставлення до дітей-сиріт як до суб'єктів потенційної загрози (дискурс соціальної небезпеки), який призводить до виключення дітей-сиріт, розглядаючи їх як загрозу стабільності та правопорядку. Позитивним є поява дискурсу соціального партнерства, що ініціює розвиток соціальних інститутів та сприяє об'єднанню суспільства для вирішення проблем соціального сирітства.

Таблиця 1

Динаміка політичного дискурсу про сирітство: з 20-х років ХХ ст. до сьогодні

1920–1956 роки		1941–1946 роки		Сьогодні	
тип дискурсу	ставлення до дітей-сиріт	тип дискурсу	ставлення до дітей-сиріт	тип дискурсу	ставлення до дітей-сиріт
Соціальної небезпеки	Інклюзія та відчуження			Соціальної небезпеки	Інклюзія та відчуження
Соціальної участі	Визнання неповноцінності				
Соціальної відповідальності – діти-сироти – об'єкт надання допомоги					
Соціальної корисності	Інтеграція дітей-сиріт у суспільство	Соціального єднання	Радянський народ – одна сім'я, сироти – діти всього народу	Соціального партнерства	Інтеграція суспільства для вирішення проблем дітей-сиріт

Досить цікавими є результати дослідження стажера науково-навчальної лабораторії інтелектуальних систем і структурного аналізу НДУ ВШЕ С.Вінько. Він спробував виявити регіональну диференціацію чисельності сиріт в Росії, визначити, в яких регіонах сиріт більше, а в яких менше, і які фактори впливають на збільшення і зменшення числа сиріт.

Дослідник провів кластерний аналіз 83 регіонів на основі даних Росстату. Для кожного регіону було детально вивчено вплив 26 змінних, які гіпотетично можуть впливати на динаміку сиріт. Це дані у самому регіоні (чисельність і щільність населення, віросповідання, ступінь урбанізації), кількість сиріт на 100 тисяч жителів, число дитячих будинків, число хворих на туберкульоз (показник соціального благополуччя або неблагополуччя), середній дохід на одну особу, відсоток бідних, вартість житла, кількість старого житла, наркологія і психіатрія, злочинність тощо.

Проміжний аналіз дав можливість виявити 5 найбільш значущих чинників і 6 регіональних кластерів. Найбільш значущими факторами виявилися: кількість сиріт в регіоні, кількість дитячих будинків, число хворих на туберкульоз, житлова ситуація, кількість інвалідів. Як зазначає науковець, кореляції сирітства з доходами населення він, на подив, не виявив. У багатьох бідних регіонах число сиріт виявилося в рази менше, ніж у багатих.

Найвагомішим виявився фактор культури і релігії, наступним – фактор кількості дитячих будинків. Чим більше дитячих будинків в регіоні, тим більше там дітей-сиріт. Це пояснюється тим, що директори дитячих будинків спеціально просять органи опіки і суди збільшувати число сиріт для повного заповнення дитячих установ. Це вигідно їх керівництву, оскільки таким чином вони збільшують запит на фінансування. А оскільки чітких критеріїв вилучення дітей не існує, «зробити план» виявляється легко. Звинуватити в неналежному поведженні та неналежних умовах виховання дітей можна багатьох. Іншими чинниками, що роблять значущий вплив на число сиріт в регіонах виявилися фактор соціального благополуччя (виражений у кількості хворих на туберкульоз) і фактор житла. Наявність нормального житлового фонду знижує кількість дітей-сиріт.

Деякі науковці сьогодні критикують поняття соціального сирітства, оскільки вважають його відголосом ранніх концепцій «соціального материнства» та «соціального виховання», за яких першочергове піклування про дітей належало державі, а не батькам. Так, наприклад, професори Е.Р. Ярська-Смирнова та П.В. Романов зазначають, що радянська ідеологія та визначення соціального сирітства було неоднозначним, що робило неможливим побуду ефективної системи вирішення проблеми. Проте за умов побудови соціально орієнтованої економіки, ми ведемо мову про дітоцентризм – ставлення до дитини як до найвищої цінності, за якого відбувається максимальна концентрація зусиль батьків на якісному вихованні дітей. Сьогодні така ідеалізована модель відносин є лише оміреним орієнтиром.

Значно критикував такий підхід до прореакційної поведінки у капіталістичних країнах Ф.Енгельс, зазначав, що діти у таких умовах не потрібні суспільству. Він писав: «... в теорії – буржуазні розмови про сім'ю та виховання, про ніжні відносини між батьками і дітьми, а на практиці – експлуатація дитячої праці та егоїстичний розрахунок». Сподіваємося, він вів мову про перехідні суспільства, яким зараз і є українське.

Як ми бачимо, поняття дітоцентризму є досить суб'єктивною моделлю, адже чи буде дітоцентриською поведінка осіб, які від'їжджають на заробітки за кордон і тривалий час не займаються вихованням дитини? З їх точки зору – так, адже зусилля спрямовані на матеріальний добробут дитини, а з точки зору дитини – ні, адже матеріальний добробут не може повністю компенсувати недостатнє спілкування та її виховання. Досягнення оптимуму у такій ситуації, а особливо у непростий перехідний період – питання досить індивідуалізоване, у загальному викликає занепокоєння масштабність таких «заробітчанських» дітей.

Сьогодні досить значна кількість праць присвячена визначенню впливу на показники дітонародження монетарної пронаталістської політики держави. Доведено, що вагомим зрушень після впровадження значної матеріальної допомоги при народженні дитини не відбулося. Занепокоєння викликає інша ситуація – маргіналізовані прошарки населення (соціально неблагополучні), мотиваційний механізм народження дітей яких зводиться до отримання коштів в результаті народження. Така допомога часто є єдиним джерелом їх існування, а після закінчення її отримання (наприклад, при досягненні дитиною 3-ох років) діти є вже непотрібні, стають тягарем для таких «батьків». Тому сьогодні наявне зменшення первинного сирітства – відмов від дитини при народженні – є псевдопозитивним наслідком впровадження державної допомоги. Такі відмови (чи усунення) спостерігаються у старшому віці, і часто-густо до цього моменту вихованням дитини ніхто не займається, вона проживає у незадовільних умовах.

Заслужує на увагу показник повторного соціального сирітства, адже він дає змогу оцінити демографічний розвиток у динаміці. Варто максимально популяризувати виховання дітей у сімейному оточенні (наприклад, шляхом більш чіткої правової регламентації системи патронату).